

römmel is, kikaparni a sárból, és felmutatni tisztán a világnak!” — hirdeti. A köznap dolgok igézetétől (*Balatonboglár*) természetes könnyedséggel jut el kozmikus látványokig (*Mi van a Hold túlsó felén?*). „A tenger kell nekem s a messze nyíló szabad mező, s a lélek is, az ember, mindenestül! Hiszem, megérsz, ki ismered a távlatok varázsát” — olvassuk egyik jelentős versében. Fölötte áll a divatoknak, keresztülnéz a dolgok felszínén. Egyén és közösség, erkölcs és esztétikum, költészet és hagyomány, szó és tett elválaszthatatlan ikerfogalmak verseiben.

A *Sziklarajzok*: katartikus líra. Megtisztuló és megtisztító. „Megmaradtunk egésznek a kétségbeesésben, egésznek a fölemeltetésben, egésznek a lebukásban, egésznek a hitben” — a vers által lesz kibírható a kibírhatatlan, kimondható a kimondhatatlan. A vereségek „éber, kíméletlen nevelői”; az „elsikkasztott cselekvés” tragikuma, a „millió halott hever bennem” fájdalma ellenerőket termel ki. A harmóniateremtés törekvését, az egyensúly keresését. „Bordák közt a világ lüktetése — nappal meg éjszaka, apály-dagály, tenger és levegő hullámai, évszakok változása, csillagok menetrendje, élet-halál” — oldódik föl a probléma.

A Benjámin-líra centrumában a jellem áll. Épp ezért nincsenek korszakai, csak állapotai; a fejlődése mindössze arányeltolódás. Erőssége a szerkesztés fegyelmé. Nem képekben, hanem eszmékben, fogalmakban gondolkodik. A költői nyelvet a köznyelvből gazdagítja; nem szókincsben-gondolatfűzésben, hanem a nyelv súlyos töménységében, monoton feszültségében különbözik a beszédétől. Sohasem epizodikus, a pillanatba kapaszkodó törmeléklióra; nem egy-egy részlet kinagyítása (mint az izmusok költészete), hanem a teljes emberi világ lírai birtokbavétele. Objektivitása néha a jegyzőkönyv tárgyilagosságát sugallja (*Elveszett nemzedék*). A sokféle stíluslehetőség közül — mint a Kakuk Marci-s lázongás, újklasszikus természetihimnusz, bensőséges köznapiság, harszónokiasság, fájdalmas önirónia — önismerettel választja ki az alkatának megfelelő hangot. Önrevíziós képességét olyan korszakváltó jelentőségű verse jelzi, mint az 1954-es *Álmodtal, Gulliver*. Nem igaz, hogy nehézkes líra; Benjámin pályáját oly rímlelemények szegélyezik, mint például a *közösség és kezesség* vagy a *szállnak és megszállottak* egybecsendítése. A tárgyak pátosza segítette leküzdeni a *Sirató*-féle versek fölszínes dallamosságát. Ha a *poésie pure* a tisztaság jelzőjét nem foglalta volna le magának, most a Benjámin-líra közéletiségére citálhatnánk. Helyette álljon itt az önjellemzés a költőről, aki „véres-sáros köpenyében, tépetten is tiszta maradt belül”. Dicsérje őt szavai igazsága. (*Magvető, 1973.*)

GREZSA FERENC

## Négy verskompozíció

RÁKOS SÁNDOR: AZ EMLÉK JELENE

Rákos Sándor roppant tudatos és fegyelmezett költő. Nem bizza olvasóira, hogy verseiről azt gondoljanak, amit akarnak. Köteteit „próza hitvallásokkal”, elő- és utószavakkal látja el; költészetének önmaga a legjobb kommentátora. Új verseskönyvének a kulcsát is az olvasó kezébe adja. A könyv fülszövegében írja: „Korábbi verseskönyveimben — főként a *Kiáltásnyi* csendben — a tovább már alig redukálható »versmagig« bontottam le a hagyományos formát. Kompozícióm az »elemi részecskékből« építettem föl új egészé, s közben a szerkesztet, de a vers régi fogalmán is jócskán módosítottam — nem lazító, hanem szigorító értelemben.”

Az idézet nemcsak Rákos Sándor önvizsgáló fegyelméről, önelemző szigorúságáról vall — „munkám menete hasonlított a kutatóéhoz, aki előre meghatározza ku-

tatási területét” — írja —, hanem sokat elárul e költői pálya sajátos természetéből, karakteréből is. Rákos Sándor költészete dialektikusan építkező. Elért eredményeit nem megismétli, hanem új ellentmondással haladja meg. Költészete — hogy egyik korábbi verseskötetének címével jellemezzük — „táguló körökből” áll. Költészetének folytonosan emelkedő útja van és nem visszatérő görbéi, vargabetűi. Ívét, fejlődését és folyamatosságát a tézis-antitézis-szintézis egysége alkotja, ahol minden új egység és egész azonnal megteremti a maga ellentétét, ahol minden elért eredmény, meghódított magaslat szükségszerűen kiváltja önön cáfolatát. Költészete dinamikus és nem statikus. Költészetéből hiányzik az „állandósági tényező”, hacsak nem maga a folytonos lendület és törekvés az.

Pályájának korábbi szakaszában a költészet hagyományos formáit a „tovább már alig redukálható” versekkel cáfolta. Az *emlék jelene* a tézis antitézise: most a versmolekulából építi föl nagyobb egységeit. „Ahogy az elemi részek az impulati és gondolati mellé- és alárendelések, párhuzamok és ellentétek sokszoros kapcsolódásával rétegződnek költeménnyé, úgy alkot nagyobb egységet összességében a négy kompozíció” — mondja. Ami a „bontásban” és az „építkezésben” közös, ami a redukált és a komponált versszerkezetet egymás rokonává teszi: a kifejezés pontosságára és tökéletességére való szigorú törekvés. Az *emlék jelene* sem a megtalált szintézis, az elért feloldódás tehát, hanem a költészet egyik útja, lehetősége, Rákos Sándor lírájának egy újabb tézise. Bizonyosság amellett, hogy e líra mai szakaszában is képes a folytonos megújulásra.

A kötet négy rövidebb-hosszabb verskompozícióból áll. Ahogy szigorú egység pántolja át az egyes verseket, úgy épül teljessé a négy versből az egész kötet. A költő alapállása, a versek meghatározó élménye a múltidézés. Az első költemény a halott édesanya alakját eleveníti meg, a második a történelemelőtti időkbe vezet el az olvasót, és Gilgames arcát villantja föl, a harmadik a *Bűn és bűnhődés* három hősről rajzol portrét, a negyedikben a „rettenet éve”, 1944 jelenik meg. A költemények nem „másodlagos élmények” megverselése, hanem az emlékek, a múlt újraélése. S ez a teremtésnek ugyanolyan hőfokán történik, mintha legfrissebb benyomásairól tudósítana a költő. Egyébként is a múlt emléke mellett mindig ott van az idő egy másik rétege, a legmaibb jelen, „az emlékek jelene”, s éppen a két idő-sík egymásnak feszülő ellentétéből fakad a versek gazdag drámaisága.

Rákos Sándor költészete önelemző líra. De bármennyire tudatos alkotó, a vízió, a lázálom, az „értelmes véletlen ihlete” is szerepet kap nála. Erőteljes, indulatokban és látomásokban gazdag versei megdöbbentik az olvasót. Költészetének belső igazsága és igénye van. Ahogy a csontra lecupaszított, a „tovább már alig redukálható versmagok” teljes világot tudtak teremteni, azonképpen a hosszú, nagy terjedelmű versei sem bőbeszédűek. Egy kétsoros epigramma is tartalmazhat fölösleges elemeket, és egy tizenöt énekes verseposz is lehet hihetetlenül sűrített. Rákos Sándor „elemi részecskékből” fölépített újabb, hosszú versei ugyanolyan kemények és tömörek, mint korábbi rövid költeményei. Miért? Rákos nem a pillanatnyi benyomásait rögzíti; a valóság felszínén túl az állandót, az általánosat keresi, a mélyebb, a teljesebb igazságok megragadására tör. Alkotói módszere nem leíró, hanem kifejező. Nem a látványtól halad a lélek felé, hanem belülről kifelé építkezik. Az élet és a személyes sors lényeges kérdéseivel néz farkasszemet; s költészete híradás arról az állandó küzdelemlről, melyet kétségeivel, félelmeivel, szorongásaival, képzeletével folytat.

A kötet nyitó darabja, a *Forrásvidék* többtétéles elégia, a világirodalom nagy anyaverseinek rokona, a négy kompozíció közül talán a legszebb. Lírai alaphelyzete: a negyvennyolc éves költő a Balaton mellett tölti az ősziidőt, s felöltik benne a halott édesanya alakja: „itt most gyönyörű ősz van anyám / a tavon szitakötő-vitorlások szárnya rebben / szőlőérés ostroma Arács partjain / méz-csöndben hosszan úszik az ökörnyál / a felhőjárás mintha félálomban / távol kisvonal dohogása s múltból / közös múltunkból vérzik át a csöndben / a csösz madárijesztő hujjogása”. A vers varázsát az ellentét, a jelen és a múlt egymásra vetített képei adják. A jelen:

az ősz idilli képe; a múlt: a kegyetlen elmúlásra emlékeztető idő. Nem tud emlékeitől szabadulni a költő: „tegnap is veled viaskodtam / ma is veled viaskodom” — írja, majd később: „nézed a hőesét / így látlak / örökre”. A költemény azonban nemcsak egyszerűen portrévers a „rendes tiszta kis öregasszony”-ról, még csak nem is a „régri riadalom, régri büntudat” kiéneklése. A régri félelmek a mai büntudatra adnak magyarázatot, s a vers a lírai arcképtől az etikai fölismerésig jut el: „a túlélés parancsa / bennünk olyan erős / a hitetlen se tudja elképzelni / a tökéletes megsemmisülést”.

*Gilgames a sivatagban*: nagyszabású monológ. A vers alapszituációja: „a halhatatlanságkereső király”, akinek kétharmada isten, egyharmada állat, aki haragjában megnyúzatta és állatbőrbe varratta az embereket, a „szótlan éggel” pöröl. A vers a mítikus hős életének azt a mozzanatát ragadja meg, amikor fogadott fiúve, Enkidu után „Gilgames — hogy testvérét újra lássa —, messze útra indult egyedül” (ahogy Weöres Sándor, a sumér-asszír ékirásos cseréptáblák szövegének „teljesen szabad” átköltője, feldolgozója és rekonstruálója írja), amikor Gilgamest „a barátjává és harcostársává lett Enkidu halála rádöbbsenti saját múlandóságára is” (ahogy Gilgames történetének regénybeli megformálója, Kodolányi János mondja). A világgá hajózó, pusztában bolyongó Gilgames az Ég királyának, Anúnak panaszkodik. Itt a sivatagban tör rá az igazi félelem és a vágy: „igazságra szomjúhozom”.

A vers a múlandóság és a maradandóság nagy drámája. Gilgames zsarnok volt és hatalmas, rettegésben tartotta népét és Uruk városát, még méris rá kell döbbsennie, hogy az öröknek hitt erő és hatalom múlandó: „sárból lettünk — megint sárrá leszünk”. A múlandóság egyszerre vigasztaló és leverő — mondja a költő. Az ember kérdezni tud, s ez „sápasztja”, de a gondolat teszi istenné is az embert; a „nyers mámor” se boldogít, a hatalom se ad örök életet, de az embert éppen múlandóságtudata emeli ki a természetből, múlandóságáért az embert az istenek is irigylik. S Rákos Sándor Gilgames-versében is pontosan oda jut el, amivel a *Forrásvidéket* befejezte: „a tökéletes megsemmisülést / a hitetlen se tudja elképzelni”.

Hamvas Béla írja *A száz könyv* című tanulmányában: „Dosztojevszkij a legnagyobb alchimisták egyike, akik valaha éltek: megmutatta az emberi élet ördögi voltát, és megmutatta, az ember hogyan győzheti le az ördögöt. Ennél többet egyetlen embertől sem lehet kívánni...” Ennek a varázsló, démonokat teremtő Dosztojevszkijnek s az alchimistaműhely talán legfontosabb alkotásának, a *Bűn és bűnhődés*nek három hősét idézi meg Rákos a *Három Dosztojevszkij-maszkban*: Raszkolnyikovot, Szvidrigaljovot és Porfirijt. A három vers valójában három fiktív naplótöredék, egyes szám első személyben elmondott vallomás. Emellett — s ez a fontosabb — a három portré három, démonivá növesztett, lehetséges emberi magatartás megidézése és leleplezése.

A gyilkost, Raszkolnyikovot a büntudat, a lelkiismeret-furdalás, az öngazolás gyötri. Életének drámáját ebben a paradoxonban oldja föl a költő: „magam elől / távolodom / magamhoz”. Az öngyilkosságba menekülő Szvidrigaljov a kívülről, a percnél élő magatartás „modellje”. Cinizmusának programja: „mondhatnám / ismeretelméleti alapon / döntöttem a bujálkodás mellett / miért csapjam be / magamat és másokat / a kézzelfoghatóba kapaszkodom”. És Porfirij, a „nagy vadász”? Dosztojevszkij talán legmodernebb figurája, különösen, ahogy Rákos Sándor értelmezi: „én a gondolatot (az ún. lelket) bontom ki / hús csont szó / és hallgatas burkából” — mondja magáról a vizsgálóbíró a fiktív naplótöredékben. Rákos szerint ugyanúgy „a logika elvakultja”, mint Raszkolnyikov, csak az áldozat megközelítésének módjában térnek el egymástól. Porfirij „halálra öleli áldozatát”, „az Erőszak / kifinomult eszközeivel / szemed láttára erőszakol”, Raszkolnyikov viszont durva fejszecsapással, titokban vétkezik. De lényeges-e ez a különbség? Hisz mindketten ugyanannak a „vad játéknak megszállottjai”, s Rákos Sándor elgondolkodtató Dosztojevszkij-interpretálásában üldöző és üldözött azonos nevezőre kerül.

A kötet negyedik, legterjedelmesebb verskompozíciójának értelmezésében a cím után álló évszám — 1944 — igazít el. Az *emlék jelene* a „rettenet évének” meg-

rendítő látomása. Nem epikus költemény, bár a versnek világosan fölismerhető szerkezete van, s ún. leíró részek is átszövik. A vers: látomás. A jelenben, a „szep-temberi eső permete alatt” a költőnek eszébe jutnak az emlékek, a „tűzzel-vassal megkínzottak”, a „lemészároltak”, a katonák, az elhurcoltak, a menekülők, a bombázás, a géttő, a kínvallatás... Ugyanolyan elutasítással beszél a korról, mint Radnóti, a faszimust ugyanúgy az „évszázad botrányának” tudja, mint Pilinszky, de mindemellett Rákos Sándornak saját mondandója van. Ő a felejtés, a közöny ellen perel. Érzékeli a növdő időt, mely a mát a tegnaptól elválasztja, s profétikus haraggal fordul szembe a közömbösökkel. A felejtés: árulás — mondja; „a kiszolgáltottak énekeit / se feledje az utókor”, „bármit teszel / ez is veled nő / fatörzzsel a forradás”. A múlt miatti keserőséggel azonos hőfokúvá hevül indulata, ha a jövőre gondol: van-e, lesz-e tanulsága a történelemnek? Vagy a túlélők elárulják az áldozatokat? Ha a költemény igazságát helyenként kissé tételesen megfogalmazottaknak érezzük is, ha a kompozíció helyenként némileg túlméretezettnek hat is, *Az emlék jelenének* több nagyszerű és megrendítő részlete van. Csak néhány sor idézésére van terünk: „születik-e valaha magzat / ebből a vajúdásból / ezek a soha-végük-nincs percek / kapnak-e valamikor értelmet / lehet-e majd úgy gondolnunk magunkra / hogy csatát vívtunk / ha veszteset is / cselekedtünk / mikor cselekednünk kellett / nemcsak megesett velünk ez a kor / ha állatszamba vettek / nem domesztikált állatok / ordítottunk rúgtunk haraptunk / s az ellenállás génjeit / örökre hagyjuk fiainknak”.

Versalkotó módszerének titkát Rákos Sándor egy régi emlékekkel világítja meg: „Gyermekkoromban egyszer szüleim beszélgetéséből valamilyen titokzatos erődrendszerrel szülő történet foszlányai szűrődtek félálombamba. Az erődrendszer titka: keresztül-kasul járja az ember, s nem veszi észre, hogy jóval több erődből áll, mint amennyit felületesen megszámlált. Nem tudom, hol szakadt meg a beszélgetés, s hol kezdődött az álom — de azóta is tovább tervezem-építem magamban a nagy erődben rejtőző kisebb erődotket. Úgy hiszem, ez az álomkép az ősmintája új könyvem szerkezetének.” A kötet versei, valóban, titokzatos erődrendszerre, egymásba nyíló, több rétegű járatokra, folyosókra emlékeztetnek. Vagy hasonlíthatnánk őket a több-tételes zenei művekhez is, ahol a motívumok visszatérése, egy magasabb szinten történő megismétlődése, a variációk láncolata biztosítja a folytonos haladást, a spirálvonalú emelkedést.

Rákos korábbi verseiben is megkapott a forma változatossága, s új költeményekben is a vers hagyományos fogalmának kitágítására, régi kötöttségeinek megújítására további kísérleteket tesz. Igaz, képei, metaforái is mindig újszerűek, meg-hökkentőek (mindjárt a kötet első két sora: „átvirrasztott éjszaka után / a mosdó-víz szomorúsága”, vagy a későbbiek közül egyetlen: „KEREKÉT PÖRGETI / mókus a kalitkában / hiszi előre iramodik...”), ismétlem, a versek látomásos anyaga is erős, de indulati és gondolati anyaguk talán még erőteljesebb. Rákosnál a vers megújítása elsősorban nem a szóképekre, hanem a gondolati-fogalmi eszközökre s a szorosabban vett formai-vizuális megjelenésre terjed ki. A versek szuggesztív hatásukat főként a gondolatrítmus különböző fajaival, a sor- és szóismétléssel, az ellentéttel, a párhuzammal, a mellé- és alárendelés változatos formáival, a felsorolás litániaszerű fordulataival érik el. Itt a tipográfia, a költemény vizuális megjelenése is fontos versépítő elemmé válik. Bár a pompás kiállítású könyv mérete jócskán eltér a szokásostól (burkolója Hajnal Gabriella gyönyörű faliképek felhasználásával készült), mégis kisebb a szükségesnél: a hosszabb sorok kényszerű megtörése nem mindig hagyja érvényesülni a versek vizuális hatását. Holott Rákos Sándor számára a versforma nemcsak auditív élmény, ritmus és hangzás, hanem képi élmény is. (*Magvető, 1973.*)

TÜSKÉS TIBOR